

FOLIA SCANDINAVICA
VOL. 10 POZNAŃ 2009

VARMT HJERTE OG KALDT BLOD

EN KONTRASTIV ANALYSE AV UTTRYKK FOR FØLELSER BASERT PÅ INDRE ORGANER OG KROPPSVÆSKER I POLSK OG NORSK

PAULINA HORBOWICZ

Adam Mickiewicz University, Poznań

ABSTRACT. The following paper investigates the nature of idiomatic expressions for emotions and analyses them in Polish and Norwegian. Emotions are a phenomenon universal for all human beings, yet their perception and expression differs across cultures. It seems to be a tendency in all languages to ‘somatize’ emotions, that is to place them in the human body, the nearest reference point. However, explaining this tendency by physiology is not always plausible as shown in the conducted study on expressions using internal organs and bodily liquids in Polish and Norwegian. Expressions that bear most similarity between languages coming from the same culture circle are not those motivated by physiology, but by culture, as for example those originating from Hippocratic humoral doctrine. Metaphorical mechanisms, claimed by some linguists to be universal, for example the so called container metaphor, are also to be found in the analyzed material. It has been proven that culture can influence the construction and perception of emotions. The language of emotions, which by default is a part of culture, calls therefore for more attention from researchers in all fields dealing with this topic.

1. INNLEDNING

Denne artikkelen har som formål å definere hva som kjen­netegner uttrykk for følelser i norsk og polsk og hvordan det emosjonelle ord­forrådet er knyttet til kulturen. Følelser kan være innviklete og dermed kompliserte å omtale, også på grunn av deres abstrakte referanse og kulturspesifikke ele­menter. Språket er både et redskap til å uttrykke emosjoner og en nøkkel til kultur­spesifikke mønstre for følelsers konseptualisering. Wierzbicka hevder at:

Emotion and culture are inextricably intertwined. To study the role of emotion in cultural patterns and the role of culture in the shaping and conceptualization of emotions, we need to pay close attention to language, in all its aspects – lexical, grammatical, and pragmatic. (Wierzbicka, 1997: 192)

I denne artikkelen vil jeg fokusere på det leksikalske aspektet av språket, nærmere bestemt faste uttrykk og idiommer der indre organer og kroppsvæsker forekommer. Naturlig nok er opphavet til disse uttrykkene både på polsk og på norsk, metaforisk. Det finnes allikevel noen forskjeller mellom disse to språkene når det gjelder antall uttrykk som benytter seg av de utvalgte organene og deres referanse. Derfor kan det vise seg å være nyttig å definere hvilke faktorer som spiller en rolle i konseptualiseringen av følelser gjennom disse kroppsdelene, for videre å kunne trekke mer generelle konklusjoner om det metaforiske i språklige uttrykk for følelser.

Materialet som ble brukt for granskingen er hentet fra ordbøker (listen vedlagt i bibliografien) og i noen grad fra nettbaserte kilder (som f.eks. korpora). Først vil jeg gjennomgå alle uttrykkene (kap. 2), for senere å diskutere ulike aspekter, bl.a. metaforiske (deriblant metonymiske) og kulturelle, når det gjelder det å uttrykke følelser ved hjelp av indre organer og kroppsvæsker (kap. 3). Kapittel 4 inneholder en kort analyse av kulturs rolle i følelseskonseptualisering fra psykologisk synsvinkel. I det siste kapittelet (kap.5) trekker jeg konklusjoner og utpeker mulige retninger for videre forskning.

2.1. HJERTE OG DETS VÆSKE – BLOD¹

Tabell 1. Hjerte

MED FØLELSER	bli varm om hjertet	= zrobiło się komuś ciepło na sercu	
	av et fullt hjerte	= całym sercem	
	med hånden på hjertet	= z ręką na sercu	
	ha hjertet på rette sted	= mieć serce na swoim miejscu	
		człowiek wielkiego serca	* <i>et menneske av et stort hjerte</i>
		wziąć sobie coś do serca	* <i>ta noe til hjerte</i>
		w głębi serca	* <i>dypt i hjerte</i>
	hjertet skjelver	z drżeniem serca	* <i>med et skjelvende hjerte</i>
MANGEL PÅ FØLELSER	ha et hjerte av stein	= mieć serce z kamienia lodowate serce	* <i>iskaldt hjerte</i>
		człowiek małego serca	* <i>et menneske av et lite hjerte</i>
MEDLIDENHET	ens hjerte blør	serce się kraje	* <i>hertet skjæres</i>
		mieć Boga w sercu	* <i>ha Gud i hjertet</i>
GLEDE	gjøre noe med lett hjerte	= z lekkim sercem	
	være lett om hjertet	= było mu lekko na sercu	
	skytte opp hjertet i livet	(podnieść kogoś na duchu)	

¹ Tabellenes oppbygging er følgende:

1. spalte viser følelsen betegnet ved hjelp av det gitte faste uttrykket; 2. spalte viser et norsk uttrykk; 3. spalte viser det tilsvarende polske uttrykket (likhetstegn betegner lik form, mens former som står i parentes er uttrykk som tilsvarer de norske i betydning, men benytter seg av et annet språklig bilde, ofte knyttet til en annen kroppsdel); 4. spalte viser den bokstavelige oversettelsen av det polske uttrykket, i tilfellet der et lignende uttrykk på norsk ikke finnes eller er forskjellig i form.

SORG	med tungt hjerte (noe ligger noen på hjertet)	= z ciężkim sercem coś komuś leży na sercu	
	som om hjerte skulle briste	= serce się kraje/pęka	
	knuse ens hjerte	= złamać komuś serce	
		ugodzić kogoś w samo serce wrazić nóż w serce	* <i>treffe i selve hjertet på noen</i> * <i>stikke en kniv i noens hjerte</i>
		mieć ranę w sercu	* <i>ha et sår i hjertet</i>
ANGST	ha/sitte med hjertet i halsen	= serce stało w gardle/ podchodzi do gardła	* <i>magen stiger en til halsen</i>
	så redd at hjertet står stille/stanser	= serce zamiera z trwogi	
	hertet synker i noen	(żołądek podchodzi do gardła)	
LETTEELSE	(det falt en tung bær fra noens skuldrer)	kamień spadł komuś z serca	* <i>en stein falt noen fra hjertet</i>
TILTREKNING	ens hjerte banker for noen	= serce bije dla kogoś	
	ha hjerte for noe	= mieć serce dla kogoś	
	stjele ens hjerte	= skraść/podbić czyjeś serce	
	stå/ligge ens hjerte nær	= bliski sercu	
	gi noen sitt hjerte	= oddać komuś serce	
	tape sitt hjerte til en	(stracić dla kogoś głowę)	* <i>miste hodet for noen</i>
	gå en nær til hjerte	ująć kogoś za serce	* <i>ta noen ved hjertet</i>
		serce się rwie/łgnie do kogoś/czegoś	* <i>hjerne bryter løs til noe</i>
		nosić kogoś w sercu	* <i>bære noen i hjertet</i>
	przypaść sobie do serca	* <i>falle hverandre inn til hjertet</i>	

Antall uttrykk i denne gruppen kan tyde på at hjertet er et viktig sete for følelser både for polske og norske språkbrukere. Først og fremst kan man si at hjertet i sin vanlige tilstand betegner positive følelser (*hertet banker for noen*). Et hjerte som det skal være, er varmt (*varm om hjertet*) og mykt (*et hjerte av stein* har en klar negativ betydning for mangel på følelser). De resterende uttrykkene kan grupperes i samsvar med det språklige bildet de benytter seg av:

1. hjertets funksjon – at hjertet slutter å fungere betegner negative emosjonelle tilstander som f.eks. angst (*hertet står stille* og *krew komuś krzepnie/zastyga/ścina się*), eller sorg (*som om hjerte skulle briste*).
2. hjertets plassering – feil plassering av hjertet kan også betegne angst (*sitte med hjertet i halsen*). Men ikke bare det – i noen tilfeller vil hjertet rive seg løs fra brystet for å betegne noe man ønsker seg eller føler tiltrekning til (*stjele ens hjerte* o.l.).
3. hjertets vekt – lett eller tungt hjerte bygger på den metaforiske forståelsen godt er lett, dårlig er tungt, som igjen kan føres tilbake til godt er opp, dårlig er ned. Den type uttrykk bygger på metaforen hjertet som støtte for følelser, både positive og negative. Dessuten bygger en del av uttrykkene på den såkalte beholdermetaforen (hertet som beholder for følelser: de polske *wziąć sobie coś do serca*, *w głębi serca*, *nosić kogoś w sercu* og de norske uttrykkene: *av et fullt hjerte*, *med sorg i hjertet*).
4. hjertets temperatur – som allerede nevnt er hjertet varmt i sin vanlige tilstand. Dermed betyr uttrykket *lodowate serce* noe negativt, følelsesløst. Videre kan man omtale en person som “kald-” eller “varmblodig” (henholdsvis *zimno-* eller *ciepłokrwisty*, se nede, i omtalen av blod).

Bortsett fra de ovenfornevnte uttrykkene er det polske språket veldig rikt på uttrykk der hjertet opptrer nesten som en selvstendig enhet: det blir personifisert og metonymisk representerer det hele personen. Hva mer er, hjertet kan av og til sette seg imot sin eier, som vi ser i uttrykket *walczyć z własnym sercem* (*slåss med sitt eget hjerte). Det finnes en rekke idiommer der hjerte ikke er objektet til en handling, men utfører handlingen selv: *serce burzy się, cierpi, omdlewa, kona, rwie się, otwiera się, marzy, śni o czymś* (*hjertet stormer, lider, besvimer, holder på å dø, river seg løs, åpner seg, drømmer om noe). Det polske hjertet kan også ane hva som kommer til å skje, kan snakke til eieren sin og nærmest befale ham eller henne: *serce przeczuwa, powiada, dyktuje coś komuś*. I norsk er det sjelden man finner lignende konstruksjoner, f.eks. *mitt hjerte blør* eller *alt hva hjertet begjærer*. Allikevel kan dette fenomenet – sammen med antall uttrykk og variasjon blant følelser (nesten alle emosjoner kan ”somatiseres” i hjertet), styrke antakelsen om at hjertet er et viktig sete for følelser i hvert fall i polsk.

Tabell 2. Blod

UTEN FØLELSER	slå kaldt vann i blodet på en	(ostudzić czyjś zapał)	* <i>slokke ens iver</i>
	med kaldt blod	= z zimną krwią	
SINNE	ens blod kom i kok	= krew w kimś kipi/wrze/burzy się	
	blodet steg noen til hodet	= krew uderza do głowy	
		krew kogoś zalewa	* <i>blodet oversvømmer en</i>
		krew komuś odbiega od serca/twarzy	* <i>blodet forsvinner fra hjertet/ansiktet</i>
		coś burzy krew	* <i>noe stormer blodet</i>
ANGST		napsuć komuś krwi	* <i>ødelegge ens blod</i>
		krew komuś krzepnie/zastyga/ścina się	* <i>blodet stivner/isner på en</i>

Akkurat som hjertet, kan vi inndele uttrykkene knyttet til blod i henhold til de språklige bilder de benytter seg av:

1. Blodets varierende temperatur betegner ens beherskelse over sine følelser – når den stiger uttrykker det som oftest sinne. Blodet kan forresten bli for varmt, og da oppfører det seg som en vanlig væske, nemlig det koker og hever under trykk.
2. Også blodets farge kan referere til ergrelse – både på polsk og norsk sier man rød av sinne, som tilsvarer kroppens fysiologiske reaksjon på sterke emosjoner (ikke bare sinne, men også skam kan forårsake ens ”rødhet”). Det at folk blir røde i ansiktet er et følge av at blodet stiger en til hodet eller *oversvømmer en. På norsk kan man også si hvit av raseri, med referanse til den bleke ansiktsfargen som også kan anses som tegn på sinne. Den hvite fargen er resultatet av en prosess som dukker opp i det polske uttrykket *krew odbiega od twarzy* (*blodet forsvinner en fra ansiktet). Derfor kan vi konstatere at i tilfellet det norske språket blir mekanismen resultatet av et fenomen står for fenomenet tatt i bruk.

2.2. LEVER OG DENS VÆSKE – GALLE

Tabell 3. Lever

GLEDE	være frisk på leveren	(człowiek bez żółci)	* <i>et menneske uten galle</i>
SINNE/ MISNØYE	snakke fra leveren	powiedzieć, co komuś leży na wątrobie powiedzieć coś komuś od serca	* <i>snakke fra hjertet</i>
		coś leży/zbiera się komuś na wątrobie	* <i>noe ligger/samler seg noen på leveren</i>
		ktoś ma coś na wątrobie	* <i>en har noe på leveren</i>
		wątroba się kimś burzy/przewraca / rośnie	* <i>leveren stormer/velter/ vokser i noen</i>

Tabell 4. Galle

SINNE/ BITTERHET/ MISFORNØYESLE	utøse/spy/spytte sin galle over noen	= wylać swą żółć	
		żółć kogoś zalewa/w kimś wzbiera/w kimś się burzy, gotuje	* <i>gallen oversvømmer noen/stiger i noen/ koker i noen</i>
		żółć w sobie trawić	* <i>fordøye gallen i seg</i>
		przepelnić żółcią serce	* <i>fylle hjertet med gallen</i>

I denne gruppen har vi betraktelig færre uttrykk, og de fleste refererer til negative følelser, som kunne tyde på den generelle metaforiske forståelsen om at sinne, sorg og dens relaterte følelser har sitt utspring i leveren. Derfor kan en person som er frisk på leveren med andre ord kalles glad, sorgløs eller lykkelig. Lik hjertet kan man snakke om leveren som støtte for følelser (*noe ligger en på leveren* o.l.). Gallen som skilles ut av leveren, er dermed væsken som "inneholder" disse følelsene. Den kan, i likhet med blodet, omfattes som en vanlig væske, dvs. den koker, og hever under trykk. Denne metaforen fungerer allikevel bare på polsk. Og bare på polsk kan gallen fylle hjertet, et organ som i normal fysiologi ikke påvirkes av denne væsken. Dette uttrykket er også et eksempel på bruk av metaforen leveren som beholder for følelser.

2.3. MAGE

ANGST	ha fluer/sommerfugler i magen	(ściska w żołądku/ w dołku)	* <i>det knipes i magen</i>
	ha is i magen	(zachować zimną krew) (trzymać nerwy na wodzy)	* <i>beholde kaldt blod</i> * <i>holde nervene på remmer</i>
	(ha/sitte med hjertet i halsen)	żołądek podchodzi do gardła	* <i>magen stiger en til halsen</i>
YDMYKELSE	ligge på magen for noen	(leżeć u czyichś stóp)	* <i>ligge ved ens føtter</i>

Plasseringen av magen i kroppen, i likhet med hjertet, kan betegne negative følelsesmessige tilstander som f.eks. redsel (*zółdek podchodzi do gardła*). Også et uvanlig innhold eller utseende kan brukes til å omtale emosjoner (*ha sommerfugler i magen*). På norsk finnes det også et motsatt uttrykk som betegner mot, mangel på redsel, nemlig å *ha is i magen*, noe som kan oversettes til polsk kun som *zachować zimną krew, trzymać nerwy na wodzy* (**beholde kaldt blod, *holde nervene på remmer*).

Det siste uttrykket i tabellen hører egentlig ikke til i denne omtalen, fordi ordet 'mage' ikke betegner et indre organ; det refererer til den delen av overkroppen som er under brystet. Dette eksempelet er en tydelig illustrasjon på forskjellig inndeling av kroppen i norsk og polsk. På norsk betyr 'mage' både det indre organet, dvs. magesekken og en del av overkroppen, mens polsk i dette tilfellet bruker to forskjellige ord, nemlig 'brzuch' og 'zółdek'.

3. OPPHAVET TIL DISSE UTTRYKKENE

Hvorfor uttrykker man følelser ved hjelp av kroppen? Dette fenomenet kan kalles for somatisering av følelser, og er ikke uvanlig i den menneskelige tenkemåten; det hører til metaforiske mekanismer som i stor grad kjennetegner menneskelig tankegang (Lakoff og Johnson, 1980). Videre er det mye som tyder på (Sweetser, 1990; Skubalanka, 1999) at abstrakte fenomener ofte omtales ved hjelp av rent konkrete fysiske ting. Naturlig nok hører blant annet følelser til disse fenomenene. Allerede i begynnelsen av det forrige århundre viste Kurath (1921, sitert i Sweetser, 1990) at i indoeuropeiske språk har ord for følelser ofte opphav i ord som betegner fysiske aktiviteter, eller erfaringer som følger en gitt følelse, eller organet som er påvirket av en gitt følelse. Sweetser kommenterer det slik:

(...) the link-up between our vocabularies of mind and body may have some psychosomatic roots, but it is essentially metaphorical in nature, and this equation of the physical self and the inner self is pervasive in English and in the Indo-European family at large (if indeed it is not a universal). (Sweetser, 1990:46)

Dessuten vet vi at i noen kulturer er det vanlig å snakke om følelser bare "gjennom kroppen": i Tsou, et austronesisk språk brukt på Taiwan, omtaler man alle følelser ved hjelp av *koyu* 'øre', fordi det er nemlig der alle følelsene er lokalisert² (Huang, 2002). Heelas omtaler somatiseringsfenomen sånn:

a great many (...) cultures 'somatize' the emotions. Emotions are talked of as 'bodily' occurrences, whether in terms of 'organs' such as liver, which are rarely (if ever) experienced, or in terms of bodily parts such as the stomach and the back of the neck, which can be felt. (Heelas, 1986:239)

² I dette språkets tilfelle er det også syntaktiske begrensninger som kommer inn i bildet her. Det er nemlig umulig å danne substantiv fra verb. Derfor kan ikke følelser omtales i substantivisk form. Ikke desto mindre er det interessant å se hvorfor det er akkurat øre som skal være ansvarlig for alle følelser.

Somatisering av følelser ser ut til å være en universell tendens. Men hva er det som gjør at vi knytter bestemte følelser til visse kroppsdelene? En del av dem er utvilsomt basert på kroppens fysiologiske reaksjoner på psykiske tilstander. Dette kan være motivasjonen til for eksempel uttrykk som beskriver med feil plassering av indre organer i kroppen eller deres uvanlig tilstand (i tilfellet av hjertet og magen). Men hvorfor skulle for eksempel leveren forbindes med negative emosjoner? Svaret på dette spørsmålet kan ligge i den felleseuropeiske kulturen som i stor grad er påvirket av den antikke viten og litteratur. Det som er særlig relevant for granskningen av følelser er den såkalte humørdoktrinen, grunnlagt av Hippokrates av Kos (ca. 460–ca. 377 f.Kr.), som ifølge Geeraerts og Grondelaers (1995) kan forklare motivasjonen til bl.a. uttrykk som knytter leveren til negative følelser. Humørteorien går ut på at det er fire væsker – flegma, svart galle, gul galle og blod³ – som styrer den menneskelige kroppens funksjoner. Opprinnelig hadde den hippokratiske teorien bare en medisinsk og psykologisk anvendelse, men senere ble den utvidet til ett av antikkens grunnkonsepter:

In Euro-American tradition, it is the classical-medieval notion of the four humors from which the Euro-American conceptualisation of anger (and that of emotion in general) is derived. But (...) the application of the humoral doctrine is not limited to anger or the emotions. The humoral view maintains that the four fluids (phlegm, black bile, yellow bile and blood) regulate the vital processes of the human body. They were also believed to determine personality types and account for a number of medical problems, together with cures for them. Obviously, the use of the humoral view as a form of cultural explanation extends far beyond anger and the emotions (...) In other words, the humoral view was a key component of the classical-medieval cultural context. (Kövecses, 2002:135)

Selv om humørdoktrinen ble falsifisert i løpet av renessansen, forsvant den fra den offisielle medisinen så sent som på 1800-tallet, men den har holdt seg mye lenger i folketro og folkemedisin. Geeraerts og Grondelaers (1995) anser likevel humørdoktrinen kun som en mulig forklaring, for de sier: "Though, the case might be that the humoral doctrine is a culture-specific rationalization of a universal physiologically based metaphorical understanding of emotions." Denne påstanden er av en stor betydning for metaforteorien; man kan nemlig foreslå andre grunner til at gallen blir brukt med referanse til negative følelser enn det at gallen utskilles fra leveren. En mulig forklaring er at gallens bitre smak vekker negative konnotasjoner. I Bibelen finner man galle i Mt 27,34 og Mk 15,23 i en situasjon der Jesus blir tilbudt vin blandet med galle (hos Markus er det myrra) før korsfestingen for å lindre smertene hans. Gallen her assosieres med malurt, en urt med en svært bitter smak som i gamle dager ble brukt som smertestillende medisin. Imidlertid ble malurt også betraktet som tegn på ydmykelse, nederlag eller sorg:

³ Blodet hadde en litt spesiell posisjon i denne teorien, fordi det var én av de fire konstituerende væsker, men samtidig fraktet det de andre tre væskene rundt i kroppen, og dermed kunne blandes med dem.

Den aromatiske malurten har siden oldtidens Egypt vært høyt verdsatt på grunn av sine medisinske egenskaper, særlig for sin styrkende effekt på leveren og fordøyelsessystemet, og som ormemiddel. I Det gamle testamente omtales malurt som avskyelig og giftig, noe vi i våre dager finner igjen i uttrykket "malurt i begeret". Mens malurtbeget var seierherrenes drikk i det gamle Rom, kom det i den kristne tradisjon til å stå for nederlag og ydmykelse. Ettersom malurten ikke vokser i Palestina, er det imidlertid tvilsomt om det opprinnelig var "vår malurt" som omtales i Bibelen. I hedensk tid kastet folk i Europa malurt på likbålene, kanskje opprinnelig for å døyve lukten. Senere har malurt i mange land vært symbol på sorg.⁴

I andre sammenhenger i Bibelen (særlig i Det gamle testament) opptrer malurt som et symbol på ulydighet mot Gud (5Mos 29,17; Hbr 12,15). Samtidig omtales gallen som gift for sjelen (Apg 8,23). Det bibelske bildet av galle (og malurt) er dermed ensidig negativt.

Kanskje har også fargen noe å gjøre med konnotasjoner knyttet til galle; riktignok er opphavet til ordet 'galle' knyttet til dens gulgrønne farge: det stammer nemlig fra samme roten som 'gul'. Man ser den samme relasjonen i det polske språket der 'zółc' er avledet av ordet 'zółty' som betyr gul. Ifølge ordbøkene har ikke den gule fargen noen direkte følelsesmessige konnotasjoner. Allikevel har Teodorowicz-Hellman (2005) vist på basis av de mest frekvente kollokasjonene i det polske språket at den gule fargen, og dermed selve ordet 'zółty' gul har sterke negative konnotasjoner av noe gammelt, som holder på å dø (i samsvar med gule visne planter, gamle fotografier osv.). 'Zółty' kan også knyttes til noe positivt (modent korn), men de fleste positive assosiasjonene til denne fargen har blitt overtatt av 'złoty' gyllen. Det er nemlig den sistnevnte fargen som i det polske språket forbindes med solen, lyset og modent korn (i den siste frasen kan 'złoty' brukes om hverandre med 'zółty'); det er altså fargen, og ordet 'złoty' som refererer til noe positivt på polsk, mens 'zółty' vekker heller negative eller nøytrale konnotasjoner. Når man ser på ordboksmateriale i norsk, kan man konstatere at ordet 'gul' heller ikke dukker opp i positive omgivelser. Oslo-korpuset for norsk språk⁵ nevner bl.a. følgende forekomster av ordet 'gul': *slå kroppen blå og gul* eller *stygg og gul som gammelt smult*. Videre betyr verbet 'å gulne', som utvilsomt er avledet av adjektivet 'gul', å eldes. Ifølge Wierzbicka (i Teodorowicz-Hellman, 2005) er 'solen' prototypen til den gule fargen; allikevel, ifølge korpuset kombineres 'sol' heller med andre farger enn gul, f.eks. 'rød', 'blodrød', 'blek' eller 'gyllen'. Det er også den sistnevnte fargen, akkurat som i polsk, som assosieres med noe positivt (f.eks. *gylne tider*, *gyllen mulighet* eller *gyllen periode*). Dette fenomenet trenger imidlertid en videre gransking før man kan trekke noen endelige konklusjoner. Dessuten er det ikke mulig å fastslå om denne oppfatningen av den gule fargen er påvirket av eller om den er grunnen til de negative konnotasjonene til 'galle'.

⁴ Hentet fra: http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/arte_abs.htm [den 13/03-2006].

⁵ Oslo-korpuset av taggedde norske tekster: <http://www.tekstlab.uio.no/norsk/bokmaal>.

Selv om det er umulig å avgjøre om uttrykkene har sitt opphav i den hippokratiske doktrinen eller i universelle metaforiske regler, tyder de på en felles europeisk kultur, som skiller seg fra f.eks. den kinesiske kulturen, som også gjenspeiles i språket. Yu (2003) viser hvilken rolle i forståelsen av følelser den tradisjonelle kinesiske medisinen spiller, der galleblæren er sete for mot. En kirurgisk operasjon kan dermed fjerne motet i en person, ifølge folketroen. Videre kan motet i en rekke språklige kontekster erstattes av galleblæren.

4. KULTURENS ROLLE I FØLELSESKONSEPTUALISERING

For å snakke om følelser må man definere deres rolle i det psykiske livet til mennesker. Følelser er en måte å kommunisere på – de gir uttrykk for psykologiske fakta, og den automatiske biologiske reaksjonen på dem kan betraktes som et slags symptomatisk tegnsystem. Men ikke bare det – de er først og fremst vurderende i sin karakter (Bedford, 1986), dvs. de hjelper mottakerne til å bedømme hendelser og dermed reagere på dem. Videre sier Ortony et al. at de fungerer som en slags nøkkelord i hukommelsen, som kan hjelpe oss med å maksimere effektiviteten i våre reaksjoner:

Emotional experiences (are) signatures for the presence of structured and distinct eliciting conditions, and for indexing memories so that (...) the organism can potentially respond in the maximally appropriate manner. (Ortony et al., 1988:87)

Følelser kan rett og slett kalles for snarveier i menneskelig tenkemåte – en gitt følelse kan umiddelbart knyttes til en viss hendelse i ens liv og dermed maksimalisere reaksjonstempoet; sånn sett er følelser utrolig hensiktsmessige i konseptualiseringsprosessen.

Kulturens betydning for forståelse og håndtering av følelser er et omstridt spørsmål og har lenge vært debattert i de psykologiske og antropologiske fagmiljøer. Ralph Linton definerte kulturen som ”en konfigurasjon av tilegnede oppførselsmønstre og deres resultater, hvis elementer samfunnsmedlemmer formidler og er enige om” (Linton 2000, min oversettelse – PH). Siden kulturen bidrar med faste mønstre for hvordan man bør reagere på forskjellige hendelser – som også er en av de rollene emosjoner spiller – kan man si at kulturen på en måte gir mønstre for hva man bør føle i en viss situasjon. Dette innebærer at følelser er sterkt bundet til et samfunns åndelige kultur, særlig verdier og normer. Denne sammenhengen er framstilt av Bedford (1986) slik:

Emotion concepts (...) are not purely psychological: they presuppose concepts of social relationships and institutions, and concepts belonging to systems of judgment, moral, aesthetic and legal. (Bedford, 1986:18)

Som illustrasjon på dette bruker han skyldfølelsen, som er umulig å erfare hvis man ikke er klar over og aksepterer det som er ansett som rett og galt av samfunnet. Likeså skriver Kitayama og Markus:

From the functionalistic point of view, emotions can be seen as an assortment of socially shared scripts composed of psychological, subjective, and behavioral processes. These emotion scripts develop as individuals actively, personally, and collectively adapt and adjust to their immediate sociocultural, semiotic environment. Emotion scripts are obviously afforded by a number of biologically hardwired component processes, but they also reflect the cultural environment to which they are adjusted and tuned. (Kitayama og Markus, 1997:87)

I sin omtale legger Kitayama og Markus stor vekt på følelsenes doble opphav; de påstår at følelser er både kroppslig og kulturelt betinget, og det er vanskelig å bedømme hvilken faktor som spiller størst rolle i konseptualiseringsprosessen. Det er likevel ingen tvil om at kulturen er med på å skape ikke bare den kognitive, men også den fysiologiske oppfatningen av følelser.

5. KONKLUSJONER

Denne artikkelen har forsøkt å belyse at det stort sett er metaforiske og kulturbetingede mekanismer som styrer konseptualiseringen av følelser i språket, her eksemplifisert med norsk og polsk.

Å sammenlikne et sett metaforiske uttrykk i to språk kan by på noen problemer. Det er nemlig vanskelig å sammenligne det ordboksbaserte materialet på disse to språkene, fordi det polske språket har blitt mye grundigere bearbeidet enn det norske språket; av den grunn er det tilgjengelig flere polske kilder enn norske. Det finnes for eksempel ingen fraseologisk ordbok for norsk, mens en del av de polske idiomene bare er å finne i de fraseologiske ordbøkene. Derfor velger jeg å la være å kommentere den store kvantitative forskjellen mellom norsk og polsk.

Her bør man kanskje utpeke fraseologien som en forsømt disiplin i norsk språkvitenskap. Det er nemlig slik at leksikaliserte (faste) og delvis leksikaliserte uttrykk (kollokasjoner) tilhører språkkompetansen på et høyere nivå. Men i Norge er det klar mangel på undervisnings- og ordboksmateriale i dette emnet. Det ville derfor være nyttig å utforske den norske fraseologien, særlig, men ikke bare, av pedagogiske grunner.

De eksemplene som jeg har presentert i denne artikkelen, har vist mange likheter, men også noen forskjeller i bruken av indre organer og kroppsvæsker i konseptualisering av følelser i norsk og polsk. Først og fremst er den framstående posisjonen som hjertet har, svært tydelig. Dette organet virker nemlig som en hovedsete for alle følelser, særlig for de positive emosjonene. I polsk kultur fungerer hjertet allikevel språklig sett litt annerledes enn i den norske – det er mye mer selvstendig og uregjerlig, og i noen tilfeller kan det overta kontroll over hele mennesket og styre det etter sin egen vilje. Denne oppfatningen kan ha påvirket forståelsen av og måten å reagere på følelser som psykologiske hendelser, for – som jeg har foreslått tidligere – språket er en del av den åndelige kulturen, som mennesker sosialiseres til og som forsyner mennesker med ferdiglagte mønstre til å reagere på emosjoner.

Forflytning av indre organer som tegn på sterke og som oftest negative følelser er imidlertid felles for de to språkkulturene. Også leverens og gallens betydning er like viktig i begge kulturene, selv om den er noe mer omfattende i det polske språket. Videre kan gallen – i likhet med blodet, omtales som en varm væske på polsk, men ikke i norsk. Leverens rolle former seg også litt annerledes i det polske språket enn i det norske. Den er ikke bare en støtte for følelser, men også en personifisert enhet, som metonymisk refererer til hele mennesket. En lignende metafor med hjertet har man også på polsk. Mage derimot er noe mer vanlig å bruke i norske uttrykk for følelser, særlig redsel og dens motsatte, mot. Ifølge Toril Swan⁶ er metaforen mage som sete for angst også til stede i engelsk.

Det er også verdt å nevne et fenomen som dukker opp i de overfor omtalte polske uttrykkene som benytter seg av hjerte og lever, nemlig bruken av den såkalte dativus ethicus. Dette fenomenet er ganske utbredt i det polske språket (f.eks. *Zimno mi*, som bokstavelig må oversettes som ‘Kaldt jegDAT’ er et vanlig dagligdags uttrykk som på norsk gjengis med ‘Jeg fryser’). Konstruksjonen er ikke begrenset til kun slaviske språk. I norsk kan man finne spor etter denne konstruksjonen i vendinger som: *Det er meg en gåte* eller *Denne heim er meg kjær*.⁷ Allikevel finner man ikke den i de analyserte norske uttrykk; den er derimot godt representert i den polske gruppen uttrykk: *zrobiło się komuś cieple na sercu, coś komuś leży na sercu/wątrobie, było komuś lekko na sercu* o.a. Ordet *komuś* kan oversettes direkte som ‘noenDAT’, og kan utvilsomt betraktes som et eksempel på dativus ethicus. Dette emnet er for omfattende for å bli nøyere omtalt her i denne artikkelen, men en nærmere studie av etisk dativ på feltet følelser ville være en interessant studie.

Om disse språkssystematiske forskjellene kan betraktes som markante eller ikke, er det vanskelig å avgjøre. De fleste uttrykkene er like eller nesten like i form og referanse, noe som er kan komme av at begge kulturer tilhører den felleseuropeiske kulturkretsen. Likevel finner vi noen “nasjonsspesifikke” trekk ved måten man uttrykker følelser på, og disse trekkene kan ha stor betydning for den kognitive strukturen av emosjoner hos nordmenn og polakker. Etter min mening er dette problemet viktig å legge merke til, ikke bare for lingvister men også for psykologer og antropologer, som har følelser som et naturlig forskningsfelt. Det viser seg nemlig at språket, i alle dets aspekter er en konstituerende del av dette domenet.

BIBLIOGRAFI

- Bedford, Errol. 1986. Emotions and statements about them. I: Harré, Rom (ed.). *The social construction of emotion*. Oxford: Basil Blackwell Ltd., 15-31.
- Geeraerts, Dirk og Grondelaers, Stefan. 1995. Looking back at anger: cultural traditions and metaphorical patterns. I: Taylor, John R. og MacLaury, Robert E. (ed.). *Language and the cognitive construal of the world*. Berlin: Mouton de Gruyter, 153-179.

⁶ Fra et foredrag “Et varmt hjerte med et kaldt hode”, holdt på MONS XI, 25 november 2005.

⁷ Eksempler hentet fra Oslo-korpuset av taggede norske tekster: <http://www.tekstlab.uio.no/norsk/bokmaal/>.

- Heelas, Paul. 1986. Emotion talk across cultures. I: Harré, Rom (ed.). *The social construction of emotion*. Oxford: Basil Blackwell Ltd., 234-266.
- Huang, Shuanfan. 2002. Tsou is different: a cognitive perspective on language, emotion and body. *Cognitive Linguistics* 13/2 (2002), 167-186.
- Kitayama, Shinobu og Markus, Hazel Rose. 1997. *Emotion and culture*. Washington DC: American Psychological Association.
- Kövecses, Zoltán. 2002. *Metaphor. A practical introduction*. New York: Oxford University Press.
- Lakoff, George og Johnson, Mark. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Linton, Ralph. 2000. *Kulturowe postawy osobowości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ortony, Andrew, Clore, Gerald L. og Collins, Allan 1988. *The cognitive structure of emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skubalanka, Teresa. 1999. Hipoteza tak zwanego pierwotnego konkretyzmu w rozwoju znaczeniowym języka w świetle niektórych nowszych koncepcji semantycznych. I: Pajdzińska, Anna og Krzyżanowski, Piotr (red.). *Przeszłość w językowym obrazie świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Sweetser, Eve 1990. *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Teodorowicz-Hellman, Ewa. 2005. The colour term *żółty* 'yellow' in contemporary Polish. I: Nilsson, Barbro og Teodorowicz-Hellann, Ewa. *Studies in lexical semantics*. (= *Stockholm Slavic Papers* 11.). Stockholm: Slaviska Institutionen, Stockholms universitet, 19-29.
- Wierzbicka, Anna. 1997. Emotion, language and cultural scripts. I: Kitayama, Shinobu og Markus, Hazel Rose (eds.). *Emotion and culture*. Washington DC: American Psychological Association, 133-196.
- Yu, Ning. 2003. Metaphor, body and culture: the Chinese understanding of gallbladder and courage. *Metaphor and Symbol* 18(1), 13-31.

ORDBØKER

NORSK

- Norsk Ordbok*. 1998. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Bokmålsordboka*. 1993. Oslo: Universitetsforlaget.
- Norsk riksmålsordbok*. 1995. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Falk, Hjalmar og Torp, Alf. 1994. *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Oslo: Bjørn Ringstrøms Antikvariat.

POLSK

- Szymczak, Mieczysław (red.). 1992. *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Zgólkowa, Halina (red.). 1997. *Słownik współczesnej polszczyzny*. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- Skorupka, Stanisław. 1989. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Müldner-Nieckowski, Piotr. 2004. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Świat Książki.